

IRAK ERBİL TÜRKMEN A İZİNDE G > C ÜNSÜZ DE İ MESİ

Mehmet HAZAR*

ÖZET

Erbil, Irak Cumhuriyetinin kuzeyinde bir milyondan fazla nüfusa sahip tarihî bir Türkmen şehridir. Dört tanrılı anlamına gelen Asurilerin kullandığı *Erbaillo* adından gelmiştir. Günümüzde Erbil nüfusunun yaklaşık yüzde otuzu Türkmendir. Erbildeki Türkmenlerin belirleyici özelliklerinden biri G > C ünsüz de i mesidir. Bu makalede g > c, k > ç gibi ünsüz de i meleri örnek kelimelerle incelenmektedir. k > ç ünsüz de i mesisi önce oluşmuştur. g > ç de i mesisi kelime içinde görülmemektedir. G > C ünsüz de i mesisi ise kelime içinde görülmektedir. Bu kelimelerde bazı ses olayları da görülmektedir.

Irak-Erbil Türkmen ağızları, Türkiye Türkçesinin kardeşi bir ağızdır.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Erbil, Türkmen, G > C Ünsüz De i mesisi.

IRAQ ERBİL TURKMEN DIALECT G > C CONSONANT CHANGE

47

ABSTRACT

Erbil is a city of in Northern Iraq. There are more than one million inhabitants. Erbil is old Turkmen city. Erbil name comes from *Erbaillo* (Assyrian:four Gods). Today 30% of the population is Turkmen. One of the defining features of the dialect G > C change from consonants. In this article, g > c, k > ç internal vowel changes, such as the sample will be processed the words. k > ç before vowel change has occurred. g > ç change is not seen in the word. G > C change of consonants in the word seen. These words are also different sound events.

Irak-Erbil Turkmen mouth, a dialect of Turkey Turkish brothers.

Keywords: Dialect, Erbil, Turkmen, G > C change of consonants.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE,
E-posta: mhazar@nevsehir.edu.tr

G R

Türkmenlerin yo un olarak ya adıkları yerlerden biri *Erbil* vilayetidir. Erbil vilayetine ba lı *Bastamlı*, *Amirli* köylerinde (Pamukçu 2001: 181) ve *Arap*, *bn-i Mustevfi*, *Kale*, *Te'cil* semtlerinde Türkmenler oturmaktadır. 1950 yılına kadar *Yahudilerle* beraber kom u idiler. imdi *Kürtlerin* ehre göçü nedeniyle Türkmenlerin nüfusu olumsuz bir oranda azalmaktadır. Asalet sırasına göre *Do ramacı*, *Çakmakçı*, *Bakkal*, *Bezirgan*, *Küreci*, *Kassap*, *Aksakı* gibi aileler me hurdur.

Tarihi en önemli ahsiyetlerden biri Erbil Hükümdarı Selçuklu Atabeyi Sultan *Muzaffereddin Gökbörü*'dür. Gökbörü, 1154 yılında *Musul*'da do mu ve 1233 yılında *Erbil*'de vefat etmi tir. Gökbörü, Sultan *Salâhaddin*'in kız karde i *Rabia Hatun*'la evlenmi tir. *Irak*'taki Türklerin tarihi kadar Türkçeleri de önemlidir. *Irak*'taki Türkmen a ızları içerisinde Erbil Türkmenlerinin Türkçesi incelemeye de erdir.¹ Böylece *Irak* Türkmen a ızları çalı maları geli ebilir.

Erbil Türkmen a zının dikkat çeken en önemli fonetik özelliklerinden biri G> C ünsüz de i mesidir. A ız ara tırmalarında yazı dilinde pek rastlanamayacak gramatikal özellikler çıkabilir. Bazen bu özellikler farklı co rafyalarda (Kosova'dan Rize, Erzurum ve Malatya'ya ilaveten Erbil'e kadar) benzer olarak görülebilir (Ba da 2003: 1). A a ıdaki örneklemelerle bu konudaki çalı mayı küçük bir katkı eklenmi olacaktır.

1. G> C De i mesii

Ses yolunu tamamıyla kapatarak hiçbir geçit bırakamayan (Co kun 2010: 77), sıfır derecesindeki ünsüzler (p, ç, t, k; b, c, d, g) içinde k (dil önü-tonsu-patlayıcı), g (dil önü-tonlu-patlayıcı); ç (dil önü-tonsu-patlayıcı), c (dil önü-tonlu-patlayıcı) ünsüzleri yer almaktadır (Tansu 1963: 79). Bu ünsüz de i mesinde dilde ses uyumlarında görüldü ü gibi simetrik bir de i me (k> ç; g> c) söz konusudur.

A a ıdaki örnek kelimelerde birden fazla ses de i mesii görülebilir. Buradaki tasnif madde ba lıklarına göredir.

1.1.g> c De i mesii

1.1.1. Kelime ba ı: *cel-* <gel-, *cene* “yine” <gene [<yan-a], *cör-* <gör-, *cöz* <göz, *cumî* <gümü , *cü:l* <Far. *gül* (), *cül-* <gül- (), *cün* <gün; içinde ba ka ses de i meleri de olanlar: *cacir-* <ge ir-, *cereç* <gerek, *cet-* <git-, *cewil* <gönül, *céze* <gece, *cöç* <gök.

1.1.2. Kelime içi: *b cün* <bugün, *böcreç* “böbrek” < *bögrek*, bu örneklerin içinde ba ka ses de i meleri vardır.

1.1.3. Kelime sonu: *döc-* “dövmek” < *dög-*, *öc* <ög <ö .

¹ Firas Tahsin Sabır, *Irak Erbil Türkmen A zı* üzerine bir yüksek lisans çalı ması yapacaktır. Kendisi de bir Erbil Çakmakçı Türkmeni olan Firas, bu makaledeki kelimelerin derleyicisidir. Kendisine kaynaklı ından dolayı te kkrü bir borç biliriz.

1.2. > c De i mesi

1.2.1. Kelime içi: *âcil-* <e il-, *âclen-* <e len-, *âcri* <e ri, *câcir-* <ge ir-, *dâci* <de il, *dâcirmen* <de irmen, *öcren-* <ö ren-, *žicär* <ci er, bu örneklerin içinde ba ka ses de i meleri var.

1.3. g> ç de i mesi

1.3.1. Kelime ba ı: *çöbeç* <*cöbeç* <*göbek*, *çösiç* <*cösiç* <*gö üs*, *çöyneç* “gömlek” <*cöyneç* [DS *göyneç*] <*gö lek* <*kö lek*, bu örneklerin içinde ba ka ses de i meleri vardır. Önce k> ç de i mesi sonra gerilek benze me yoluyla g> c de i mesindeki c ünsüzü c> ç de i mesine u ramı tır.

1.3.2. Kelime sonu: *bitiç* “muska” <*bitik* <*bitig*.

2. K> ç De i mesi

2.1. k> ç De i mesi

2.1.1. Kelime ba ı: *çim* <*kim*, *çül* <*kül*; *ipriç* <*kirpik* [: ts, ince ç], *çerpü* <*kerpiç*, *çiliç* <*kilit*, bu örneklerin içinde ba ka ses de i meleri vardır.

2.1.2. Kelime içi: *esçer* <Ar. *asker*, *eçmeç* <*ekmek*, *iççi* “iki” <<AT * *ki*, *eçer* <Far. *eker* <Ar. *sükker*, *üsçäç* “yüksek” <*ükçeç* <AT * *g+çek* > [*yüg+çek*] *yüg+se-k*],

2.1.3. Kelime sonu: *äç-* “ek-” <ET *äk-*, *be iç* <*be ik*; *be iç* <*be ik*, *böcreç* “böbrek” < *bögrek*, *cereç* <*gerek*, *ipriç* <*kirpik*, *cöç* <*gök*, *çerpü* <*kerpiç*, *çiliç* <*kilit*, *çöbeç* <*cöbeç* <*göbek*, *çöyneç* “gömlek” <*cöyneç* [DS *göyneç*] <*gö lek* <*kö lek*, *dällüç* “delik” <*täl-ik* [DS *dellük* “kızlı ı giderilmi ”], *dileç* <*dilek*, *diräç* <*direk*, *dö eç* “dö ek” <<AT **tö*: +*ek*, *eçmeç* <*ekmek*, *e eç* “e ek” <*e gek*, *i äç* “inek” <ET *ingäk*, *märcimäç* <*mercimek*, *öüräç* “yürek” [Azr. *ürek*] <*yür* “iç”+*ek*, *tüç-* “dik-” <*tik-*, *üsçäç* “yüksek” <*ükçeç* <AT * *g+çek*, bu örneklerin içinde ba ka ses de i meleri var.

3. SONUÇ

G> C	Kelime Ba ı	Kelime içi	Kelime sonu
g> c	<i>cel-</i> < <i>gel-</i>	<i>b cün</i> < <i>bugün</i>	<i>döc-</i> < <i>dög-</i> ,
> c	<i>âcil-</i> <e il-
g> ç	<i>çöbeç</i> << <i>göbek</i>	<i>bitiç</i> << <i>bitig</i> .
k> ç	<i>çim</i> < <i>kim</i>	<i>eçmeç</i> < <i>ekmek</i>	<i>dileç</i> < <i>dilek</i>

Önce k> ç sonra g> ç de i mesi olmu tur. Bunu Ana Türkçedeki asli (birincil) uzun ünlülerin sebep oldu u ses de i melerini de gösteren örnekler (*iççi* “iki” <<AT * *ki*, *üsçäç* “yüksek” <*ükçeç* <AT * *g+çek* > [*yüg+çek*] *yüg+se-k*], *dö eç* “dö ek” <<AT **tö*: +*ek*, *üsçäç* “yüksek” <*ükçeç* <AT * *g+çek*) delil te kil eder.

Anadolu'da Erzurum,² Rize,³ Trabzon,⁴ Artvin⁵ ve Malatya⁶ yöresi a ızlarında, Eski Türkiye Türkçesinin bir uzantısı olan (Gülsevin 2009: 49) Rumeli'de Kosova⁷ Türk a ızlarında ve Irak-Erbil Türkmen a zında ince (ço unlukla düz) ünlüler yanındaki G> C ünsüz de i mesi görülmektedir. Ancak Erbil a zı dı nda kelime ba ı ve hece ba ı patlayıcı damak ünsüzleri *g*, *k* ünsüzleri düzenli bir ekilde öne kayarak kısmen sızıcıla mı ve yarı patlayıcı birer di ünsüzü olan *c*, *ç*'ye dönü mü tür. Erbil a zında ise *g>c* ve *k>ç* ünsüz de i melerinde hem kelime ba nda hem kelime içinde hem de kelime sonunda örnekler vardır; *>c* ünsüz de i mesinde ise do al olarak sadece kelime içinde örnek bulunmaktadır; *g>ç* ünsüz de i mesinde de kelime ba nda ve kelime sonunda örnekler tespit edilmektedir.

Bu yönden söz konusu de i meler, dildeki do al sızıcıla ma e iliminden ne etmi tir. Erbil a zında Ana Türkçeden izler ta ıyan eskicil örnekler bu ses de i mesinin arkaik oldu unu gösterir. Bunlara ilaveten *k>ç*, *g>c* de i melerinin oldu u bu büyük co rafyada devam eden boyların aynı etnik temele dayandı ı görü ünü desteklemektedir. Dip notlarda G> C de i mesine verilen örneklerin benzerli i bir tesadüf olamaz.

Türkiye Türkçesi a ızlarını eskiden beri Türkçenin konu uldu u yerler anlamına gelen Türkiye'nin Türkçesi olan, bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları dı nda kalsa da bu a ızların karde Türkiye Türkçesi a ızları oldu unu rahatlıkla söyleyebiliriz. Siyasi ve ekonomik çalı maların yanında dil incelemeleri çalı maları da paralel olarak geli tirilebilir.

ARETLER

- 50
- ž : *j~c* arası, *c*'ye daha yakın bir ses.
 : *ç~s* arası, *ç*'den sonra hafif bir *s* sesi i itiliyor.
 : *s~ç* arası, *ç*'den önce hafif bir *s* sesi i itiliyor.
- ï : *t~i* arası bir ses.
- ä : *a~e* arası, açık *e* sesi.
 : *u~ı* arası ama daha çok *t*'ya yakın bir ses.
- °e : Ayın sesinden sonra gelen *e*, gırtl a yakın çıkan bir ses.

² *çüleyh* <*küleyh* "su kovası", *çöçeyhliyh* <*köçeklik*, *çilim* <*kilim* (Gemalmaz 1995: 153), *böyüç* <*büyük ceri* <*geri*, *cünner* <*günler*, *dediler çi* <*dediler ki*, *cötür* <*götür* (Cafero lu 1995: 184).

³ *öt* <*göl*, *it-* <*git-*, *ç imse* <*kimse*, *ç inar* <*kenar* (Günay 2003: 88).

⁴ *cün* <*gün*, *cöyüs* <*gö üs*, *baçire* <*bakire*, *çünçü* <*çünkü* (Cafero lu 1994: 245).

⁵ "Do u grubu a ız bölgesi içinde de erlendirdi imiz Artvin merkez, av at, Ardanuç ve Yusufeli ilçelerinde , ç , , k ünsüzlerine rastlanır." (Karahân 1996: 101).

⁶ *ciyerlerdi* "giyerlerdi" (Gülseren 2000: 342, satır 93, ayrıca bk. 78). Akçada gibi Pütürge merkez a zında da *çitap* <*kitap*, *celin* <*gelin* gibi teleffuzlar hâlen ya lı kadınların konu malarında duyulmaktadır.

⁷ *çüpek* <*köpek*, *çeçi* <*keçi*, *çelime* <*kelime*; *içi* <*iki*, *aşçer* <*asker*, *ziçtr* <*zikir*; *ilç* <*ilk*, *diç-* <*dik-* *cün* <*gün*, *cibi* gibi; *hanci* <*hangi*, *cülce* <*gölge* de imesi olur (Hafız: 1985, 127-129).

KAYNAKLAR

- BA DA Cahit, “Anadolu ve Kosova Türk A ızlarında g>c, k>ç De i meleri”, **Türk Dili Ara tırmaları Yıllı ı-Belleten** 1999/I-II, TDK yay., Ankara 2009, s. 1-8.
- CAFERO LU Ahmet, **Do u llerimiz A ızlarından Toplamalar**, TDK yay. Ankara 1995, 296 s.
- _____, **Kuzeydo u llerimiz A ızlarından Toplamalar**, TDK yay. Ankara 1994, 381 s.
- GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum li A ızları (nceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, I. Cilt, TDK yay. Ankara 1995, 410 s.
- GÜLSEV N Gürer, “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkile imi”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8 Fall 2009, pp. 48-64.
- GÜNAY Turgut, **Rize li A ızları (nceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK yay. Ankara 2003, 340 s.
- HAFIZ Nimetullah, “Kosova Türk A ızlarında k >ç ve g > c Ünsüz De i meleri”, **Be inci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 23-28 Eylül 1985 stanbul, Tebli ler I. Türk Dili, Cilt 1, s.127-129.
- KARAHAN, Leyla, **Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması**, TDK yay. Ankara 1996, 204+28 s.
- PAMUKÇU Ekrem, “Kerkük Tarihi”, **Hacı Bekta Velî Dergisi** Sayı: 19, Ankara 2001, s. 181-190.
- TANSU Muzaffer, **Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe**, Ankara 1963, 95 s.
- VOLKAN Co kun, **Türkçenin Ses Bilgisi**, (2. baskı), IQ Yay., stanbul 2010, 285 s.